

بررسی ابعاد حضور اجتماعی زن از دیدگاه شهید آیت الله خامنه‌ای علیه السلام

فهیمة مؤذن^۱

چکیده

مسئله حضور اجتماعی زن همواره از موضوعات مهم و قابل بحث در جوامع مختلف بوده و جایگاه و حدود آن در نظام فکری و اجتماعی اسلام مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. پژوهش حاضر با هدف تبیین و تحلیل ابعاد حضور اجتماعی زن از دیدگاه شهید آیت الله خامنه‌ای انجام شده است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به بیانات رهبر شهید انقلاب، به بررسی جایگاه و مسئولیت اجتماعی زن در منظومه اندیشه اسلامی می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در نگاه رهبر شهید انقلاب-که بر مبانی و آموزه‌های اصیل اسلامی استوار است-زن و مرد از حیث حقیقت انسانی، کرامت ذاتی و امکان رشد و تعالی معنوی از جایگاهی برابر برخوردارند و مسئولیت‌های اجتماعی به‌عنوان تکلیفی مشترک برای هر دو تعریف می‌شود. بر این اساس، حضور اجتماعی زن نه تنها امری مجاز، بلکه ضرورتی اجتماعی و دینی تلقی می‌گردد که می‌تواند در دو سطح مستقیم و غیرمستقیم در عرصه‌های مختلف اجتماعی تحقق یابد. تأکید اساسی در این دیدگاه آن است که این حضور اجتماعی باید در چارچوب حفظ کرامت انسانی، رعایت حدود و موازین شرعی و صیانت از استحکام نهاد خانواده صورت گیرد؛ به‌گونه‌ای که ایفای نقش‌های اجتماعی زنان به تضعیف کارکردهای خانوادگی منجر نشود. بر اساس نتایج پژوهش، زن متعالی در این منظومه فکری، زنی است که بتواند میان مسئولیت‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی خود توازن برقرار سازد و در مسیر پیشرفت و تعالی جامعه اسلامی نقش‌آفرینی مؤثر داشته باشد. در مجموع، دیدگاه مورد بررسی الگویی متوازن از حضور اجتماعی زن ارائه می‌دهد که در آن، ضمن تأکید بر کرامت انسانی و مسئولیت اجتماعی زنان، بر جایگاه بنیادین خانواده در سامان بخشی این حضور نیز تأکید می‌شود. واژگان کلیدی: حضور اجتماعی زن، وظیفه اجتماعی، نقش زن در جامعه، وظایف خانوادگی زن، دیدگاه امام شهید، شهید آیت الله خامنه‌ای.

۱. دانش‌آموخته سطح ۳ فقه و اصول جامعة الزهراء علیها السلام، مدرس حوزه و دانشگاه. moazzenf114@gmail.com

مقدمه

زن به عنوان نیمی از پیکره اجتماع، عنصری اثرگذار و اساسی در حرکت جامعه است. بدیهی است اگر این عنصر موقعیت و جایگاه خود را به درستی در حیطه جامعه خویش بیابد، نقش آفرینی او به مراتب مؤثرتر و متعالی‌تر خواهد بود. در هر جامعه‌ای اثرگذاری زنان در اجتماع به عنوان یک مسئله مهم مورد بحث واقع می‌شود، اما بی‌شک نگرش پیشوایان جوامع به زنان نقش مهمی در عمق این اثرگذاری و قوت بخشی به آن دارد. در جامعه ما که با حاکمیت مبانی اسلامی اداره می‌شود، نگرش امامین انقلاب به عنوان پایه‌گذار این حکومت اهمیت مضاعف می‌یابد. این دیدگاه ژرف که جامع‌ترین برداشت‌ها را از اسلام دارد، باید به درستی شناخته شود تا خط فکری انقلاب اسلامی و مسیر متعالی آن برای همگان به بهترین شکل روشن شود. از مهم‌ترین ابعاد اثرگذاری زنان، نقش اجتماعی آنان است که در این زمینه جهت‌دهی امامین انقلاب موجب تعالی بخشی بانوان در عرصه‌های مختلف شده است. جامعه اسلامی ما از ابتدای انقلاب تا کنون شاهد صحنه‌های مختلف حضور زنان در عرصه اجتماع بوده است تا جایی که امام خمینی علیه السلام اساس شکل‌گیری انقلاب اسلامی را مرهون حضور مؤثر و وظیفه‌مدارانه زنان در صحنه اجتماع می‌دانند (موسوی خمینی، ۱۳۷۴، ص ۱۷۴). با توجه به اهمیت وجود زنان در حیطه اجتماع، این پژوهش در صدد پاسخ به این سؤالات است که اولاً نقش آفرینی زن در جامعه طبق چه مبنایی ضروری دانسته می‌شود؟ ثانیاً این نقش آفرینی به چه شکل‌هایی تحقق می‌یابد و چارچوب آن چگونه تعریف می‌شود؟ در مبحث حضور اجتماعی زن از دیدگاه رهبر شهید انقلاب علیه السلام، پژوهش‌ها و فعالیت‌های علمی چندان‌ی صورت نگرفته است. در بین معدود مواردی که به این موضوع پرداخته‌اند، می‌توان به مقاله «نقش خانوادگی و اجتماعی زن از دیدگاه فمینیسم‌ها و اندیشه‌های قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای» به قلم عامری و شریفی (۱۴۰۰) اشاره کرد که به تحقیر نقش خانوادگی زنان در جوامع غربی پرداخته و با تکیه بر نظریات رهبر انقلاب، آن را نقد کرده است. همچنین مقاله «واکاوی نقش اجتماعی زن از منظر آیت‌الله خامنه‌ای» از لولآور و شاهمرادی (۱۳۹۳)، مواضع و نگرش رهبر شهید انقلاب در باب فعالیت بانوان در زمینه‌های مختلف امور

اجتماعی از جمله ورزش، سیاست، اشتغال و... را مطرح نموده و در نهایت وجوه تمایز و تشابه نگرش ایشان با نظریه‌های غربی و متفکرین اسلامی را بیان کرده است. در مقاله «بررسی نقش و رسالت زن در خانواده از منظومه فکری رهبر معظم انقلاب» به قلم هاشمی باغی و جنتی (۱۴۰۳) نیز جایگاه و اهمیت نقش زنان در حیطه خانواده بیان شده و اثرگذاری اجتماعی آنان از همین منظر مورد توجه قرار گرفته است. همچنین در مقاله «نقش بانوان در استحکام درونی نظام از دیدگاه مقام معظم رهبری» اثر شایگان و مؤمنی‌راد (۱۳۹۷)، جایگاه‌های مختلف اثرگذاری بانوان در استحکام نظام تبیین شده و ضمن اشاره به نقش غیرمستقیم زنان همچون تربیت نسل انقلابی، تشویق همسر به دفاع از انقلاب، مصرف کالاهای ایرانی و...، انواع نقش‌آفرینی زن در جامعه مورد بحث قرار گرفته است.

پژوهش حاضر با بررسی دقیق اندیشه شهید آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله علیه در حیطه جایگاه زن، این موضوع را از دیدگاه ایشان تبیین و تحلیل کرده و به موارد قرآنی و روایی مورد اشاره در کلام ایشان به عنوان پشتوانه مبنایی استناد نموده است. همچنین بر خلاف پژوهش‌های مذکور که به دنبال اثبات جواز حضور اجتماعی زن هستند و اغلب جنبه حضور فیزیکی زن را مورد توجه قرار داده‌اند، این نوشتار در صدد اثبات لزوم این نقش‌آفرینی برای زنان در کنار سایر وظایف بوده و جنبه‌های مختلف حضور اجتماعی زن را تبیین کرده است.

مبانی اسلامی دیدگاه شهید آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله علیه در موضوع زن

مسئله زن به عنوان یک موضوع مهم در اکثر جوامع از جمله کشورهای غربی مورد بررسی قرار گرفته و در نظریه‌پردازی‌های فمینیستی نیز از همان ابتدا به عنوان یک مسئله محوری و مبنایی مورد توجه بوده است؛ به طوری که فمینیست‌های لیبرال با تأکید بر برابری زن و مرد، تفاوت‌های دو جنس را ساختگی دانسته‌اند. فمینیست‌ها با انکار تفاوت‌های طبیعی بین زن و مرد و به تبع آن اثبات برابری ذاتی آن‌ها می‌کوشند، لزوم برابری حقوقی زن و مرد را ثابت کنند (رودگر، ۱۳۸۸، ص ۲۰۸). همچنین در برخی نگرش‌های فمینیستی نیز زن موجود برتر دانسته و جامعه آرمانی، یک جامعه با خصوصیات اصیل و حقیقی زنانه معرفی شده است (همان، ص ۸۷).

در مقابل این نگرش، دیدگاه‌های بسیاری در تحقیر زن وجود دارد؛ چنانکه در برخی مکاتب برخی دانشمندان، زن را در مرتبه انسانی همتای مرد نمی‌دانند و حتی پلیدتر از حیوانات تلقی می‌کنند. به عقیده ارسطو طبیعت آنجا که از آفریدن مرد ناتوان است، زن را می‌آفریند (زیبایی نژاد و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۵۳). شهید مطهری در این باره می‌نویسد: «چه لزومی دارد که تفاوت‌های زن و مرد را به حساب ناقص بودن یکی و کامل تر بودن دیگری بگذاریم که مجبور باشیم گاهی طرف مرد را بگیریم و گاهی طرف زن را... تفاوت‌های زن و مرد تناسب است، نه نقص و کمال. قانون خلقت خواسته است با این تفاوت‌ها تناسب بیشتری میان زن و مرد که قطعاً برای زندگی مشترک ساخته شده‌اند، به وجود آورد» (مطهری، ۱۳۷۸، ص ۱۶۰ و ۱۶۱). در مقابل این دو نگرش رهبر شهید انقلاب علیه السلام دیدگاه متعادلی را بر مبنای اسلام ارائه می‌کند که الگوی سوم زن را نشان می‌دهد. ایشان نظر اسلام به دو جنس را از دو منظر «اصل انسانیت» و «عوارض و لواحق (جسمانیت)» مورد ملاحظه قرار داده است (بانکی پورفرد، ۱۳۹۸، ج ۴، ص ۲۱۲)، نگاه اسلام به جنسیت را یک نگاه درجه دو عنوان می‌کنند و چنین بیان می‌دارند: «نگاه اول و درجه یک، حیث انسانیت است که در آن جنسیت اصلاً نقشی ندارد» (همان، ص ۱۸۰).

در این دیدگاه مسئله جنسیت، امری ثانوی و عارضی است که در کارکردهای زندگی معنا پیدا می‌کند و در سیر اصلی زندگی بشر هیچ تأثیری ندارد. بر همین اساس در اسلام همه مقامات معنوی و درجات انسانی، بین زن و مرد بالسویه تقسیم شده است (کربلایی نظر، ۱۳۹۸، ص ۱۴۶)؛ چنانکه در آیه ۳۵ سوره مبارکه احزاب آمده است: «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُم وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ...». در تفسیر این آیه شریفه نیز بیان شده است که تفاوت میان زن و مرد در جسم است. روح، زن و مرد ندارد و جنسیت در آن معنا پیدا نمی‌کند. تمام کمالات بشری مربوط به روح است و ارتباطی با جسم ندارد. از این رو همه کمالاتی که در این آیه آمده است، به صورت یکسان میان مرد و زن مطرح شده است (قرائتی، ۱۳۸۷، ج ۷، ص ۳۶۵).

رهبر شهید انقلاب علیه السلام زن بودن را برای زن یک ارزش والا می دانست و ارزشمندی تشبه زنان را به مردان صراحتاً نفی می کرد و با رد تشابه جنسیتی برای زن و مرد، به نقش و جایگاه و طبیعتی متفاوت قائل بود که باید در قالب جنسیت، مقصودی که از وضعیت خاص آن ها در آفرینش حکیمانه الهی مورد نظر بوده است؛ برآورده شود (بیانات در دیدار بانوان نخبه، ۱۳۸۶/۴/۱۳). بنابراین طبق این دیدگاه جنس مطرح نیست؛ بلکه تعالی بشری و اخلاق بشری و نیز بروز استعدادها و انجام وظایفی که به هر کسی یا هر جنسی متوجه است، مطرح است (کربلایی نظر، ۱۳۹۸، ص ۲۱۰)؛ از این رو چیزی به نام «موجود درجه دو» وجود ندارد و زن و مرد دو حصه پیکره بشر و دو بخش وجود بشری هستند و از نظر جنبه بشری و جنبه الهی هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند (همان، ص ۱۴۷)؛ چنانکه در سوره مبارکه نحل آمده است: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً﴾ (نحل: ۹۷)؛ «هر کس از مرد و زن عمل صالحی انجام دهد، در حالی که مؤمن است؛ او را به حیات طیبه زنده می داریم». بنابراین زن و مرد در جایگاه خود می توانند به درجه کمال انسانی و حیات طیبه نایل آیند.

از نگاه رهبر شهید انقلاب علیه السلام زن همچون مرد از حقوق و وظایفی برخوردار است که حاکی از تعادل در نوع قرارگیری دو جنس در کنار هم است؛ چنانکه می فرمود: «در اسلام آنچه که مطرح است، عبارت است از تعادل؛ یعنی رعایت عدالت محض میان افراد بشر از جمله میان جنس زن و جنس مرد. برابری در حقوق مطرح است، اما در جایی ممکن است احکام زن با احکام مرد متفاوت باشد» (بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۷/۳۰). آیه شریفه نیز مؤید همین کلام است که می فرماید: ﴿لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ﴾ (نساء: ۳۲)؛ «برای مردان از آنچه کسب کرده اند، بهره ای است و برای زنان نیز از آنچه کسب کرده اند، بهره ای است». همچنین در جای دیگر آمده است: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَّهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ (بقره: ۲۲۸)؛ «برای زنان حقوق شایسته ای بر عهده مردان است؛ مانند حقوقی که برای مردان بر عهده آنان است». از این رو تفاوت در حقوق و تکالیف زن و مرد، هرگز جایگاه انسانی زن را پایین تر از مرد نمی آورد و امتیاز و ترجیح حقوقی برای مردان نسبت به زنان قائل نمی شود (مطهری، ۱۳۷۸، ص ۱۱۵).

با دقت در آنچه مطرح شد، روشن می‌شود که نگرش رهبر شهید انقلاب علیه السلام به زن نگاهی انسانی فارغ از جنسیت است که بر مبنای آن تمام افراد اعم از زن و مرد در وجود حقوق و وظایف انسانی مشترکند. در این نگاه زن و مرد هیچ خصوصیت و تفاوتی ندارند و تساوی زن و مرد در این موضوع، جزو مسلمات اسلام است (بیانات در دیدار اقشار مختلف بانوان، ۱۴/۱۰/۱۴۰۱)؛ چنانکه آیه شریفه ۱۹۵ سوره آل عمران بر این امر تأکید می‌کند و می‌فرماید: «أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ»؛ «یقیناً من عمل هیچ عمل‌کننده‌ای از شما را زن یا مرد تباه نمی‌کنم». این، بدان معناست که زن و مرد از نظر ارزش‌گذاری انسانی و اسلامی هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند (همان).

نقش اجتماعی زن

انسان در دو حیطه فردی و اجتماعی مسئولیت‌هایی دارد که هر یک در جای خود دارای اهمیت است. وظایف فردی مربوط به شخص با قطع نظر از روابط اجتماعی است. وظایف اجتماعی نیز مواردی است که انسان در تعامل و ارتباط با اطرافیان و در قبال جامعه خویش بر عهده دارد. رهبر شهید انقلاب علیه السلام با اشاره به این نکته که وظایف اجتماعی بر عهده همه است و هیچ کس از وظیفه اجتماعی خالی نیست، هدف بزرگ اجتماعی را ایجاد حیات طیبه اسلامی و جامعه اسلامی دانسته‌اند؛ جامعه‌ای که به افراد خود فرصت بدهد بتوانند به سوی این هدف حرکت کنند. ایشان ایجاد دنیایی را که مقدمه آخرت است و انسان را ناگزیر به بهشت می‌رساند، هدف کلان اجتماعی و سیاسی اسلام عنوان می‌کند (بیانات در دیدار جمعی از مداحان، ۱۱/۰۲/۱۳۹۲) و در راستای تحقق این مهم با تأکید بر اینکه وظیفه حکومت وظیفه جامعه را نفی نمی‌کند، انسان‌های جامعه را موظف به کمک به یکدیگر می‌داند (بیانات در دیدار مداحان اهل بیت علیهم السلام، ۲۶/۱۱/۱۳۹۸) فرموده است: «اینکه کسی برود، درِ اتاق را ببندد و فقط عبادت شخصی بکند؛ حق خدا را ادا نخواهد کرد. آن وظیفه و هدف شخصی با فداکاری، تلاش، به فکر بندگان خدا بودن، خدمت به خلق خدا و ادای وظایف اجتماعی تحقق پیدا می‌کند و برآورده می‌شود» (بیانات در دیدار فرماندهان سپاه، ۲۹/۰۶/۱۳۷۳).

بنابراین وظیفه اجتماعی بر عهده همه افراد جامعه است و هر انسانی اعم از مرد و زن باید

نسبت به آن احساس تکلیف کند و برای ادای این مسئولیت مهم، سهم خود را ایفا نماید؛ چنانکه در کلام رهبر شهید انقلاب علیه السلام آمده است: «آحاد مردم، مسئولین، غیرمسئولین، به خصوص جوان‌ها و کسانی که سخن و حرفشان تأثیر دارد، احساس مسئولیت حضور در صحنه را از دست ندهند. هیچ کس نگوید من تکلیفی ندارم، من مسئولیتی ندارم؛ همه مسئولند. مسئولیت معنایش این نیست که اسلحه ببندیم، بیاییم توی خیابان راه برویم؛ [بلکه] در هر کاری که هستیم، احساس مسئولیت کنیم؛ مسئولیت دفاع از انقلاب و از نظام جمهوری اسلامی؛ یعنی از اسلام، یعنی از حقوق مردم، یعنی از عزت کشور. همه باید این احساس مسئولیت را داشته باشیم» (بیانات در دیدار مردم مازندران، ۱۳۸۸/۱۱/۶).

قرآن کریم زن را همچون مرد، مسئول و متعهد و طبعاً مستقل معرفی کرده و به او حق داده است که در مسائل اصلی زندگی خود تصمیم بگیرد و در انتخاب روش سیاسی و حکومتی که باید بر مبنای شناخت و اعتقاد باشد، شخصاً اقدام کند؛ مانند موضوع بیعت در آیه ۱۲ سوره ممتحنه (دوست محمدی، ۱۳۶۸، ص ۷۷). رهبر شهید انقلاب علیه السلام با اشاره به روایت پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله که می‌فرماید: «مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۳) کسی که صبح کند؛ در حالی که به امور مسلمانان اهتمامی ندارد، مسلمان نیست»، اختصاص مسئولیت اجتماعی به مردان را نفی کرده و فرموده است: «زن هم باید به امور مسلمانان و جامعه اسلامی و امور جهان اسلام و همه مسائلی که در دنیا می‌گذرد، احساس مسئولیت کنند و اهتمام نمایند؛ چون وظیفه اسلامی است... همه مسئولند و همه باید انجام دهند» (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

بنابراین طبق فرمایش رهبر شهید انقلاب علیه السلام مسئولیت اجتماعی، یک مسئولیت مشترک است و مخصوص مرد یا زن نیست و زن‌ها نمی‌توانند از این مسئولیت شانه خالی کنند (بیانات در دیدار بانوان نخبه، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳)؛ اگر چه نوع این وظیفه برای زن به حسب جنسیت ممکن است متفاوت با مردان باشد؛ چنانکه طبق فرموده رهبر شهید انقلاب علیه السلام همان‌گونه طبیعت زن با طبیعت مرد در بعضی از خصوصیات متفاوت است، ممکن است احکام زن با احکام مرد متفاوت باشد (بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰)، اما باید دانست در اصل ثبوت

مسئولیت اجتماعی برای زن تردیدی نیست و هر زنی با شناخت مسئولیتی که در قبال جامعه خویش بر عهده دارد؛ باید این وظیفه مهم را ادا کند. ایشان در جای دیگری با اشاره به آیه شریفه «وَالْمُؤْمِنَاتُ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (توبه: ۷۱)؛ «مردان و زنان با ایمان دوست و یار یکدیگرند. همواره به کارهای نیک فرمان می‌دهند و از کار ناپسند بازمی‌دارند»، می‌فرماید: «مؤمنین و مؤمنات در حفظ مجموعه نظام اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر همه سهیم و شریکند؛ زن را استثناء نکرده‌اند. ما هم نمی‌توانیم زن را استثناء کنیم. مسئولیت اداره جامعه اسلامی و پیشرفت جامعه اسلامی بر دوش همه است؛ بر دوش زن، بر دوش مرد؛ هر کدامی به نحوی بر حسب توانایی‌های خودشان» (بیانات در دیدار بانوان نخبه، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳). «در جامعه اسلامی همه‌آحاد وظیفه دارند، مسئولیت دارند، باید کار انجام بدهند؛ کار برای پیشرفت جامعه، کار برای امت» (بیانات در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۱۳۹۵/۰۵/۳۱). بنابراین اساس حضور و نقش‌آفرینی زن در اجتماع، امری ضروری است و همان‌گونه که مردان برای حفظ، قوام و پیشرفت جامعه اسلامی باید دغدغه و تلاش داشته باشند، زنان هم از این مسئولیت خطیر مستثنا نیستند و به طرق مختلف، ملزم به ادای این وظیفه هستند.

با توجه اینکه قلمروی حضور زن در کلام رهبر شهید انقلاب علیه السلام در سه جا تعریف می‌شود و در کنار دو قلمروی تکامل انسانی و نقش زن در خانواده، قلمروی حضور اجتماعی زن (فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظیر آن یعنی حضور زن در جامعه) نیز مطرح شده است (کربلایی‌نظر، ۱۳۹۸، ص ۱۸۶)، بدین نکته رهنمون می‌شویم مسئولیتی که یک زن نسبت به جامعه خویش بر عهده دارد، یکی از وظایف مهم اوست و هم‌چنانکه در حیطه فردی و خانوادگی باید رسالت خویش را در حد اعلاء ادا کند؛ در زمینه مسئولیت اجتماعی نیز باید به درست‌ترین شکل عمل کند و به آن اهتمام ورزد. از این‌رو باید دانست اسلام برای زن در اداره کل زندگی و مجموعه حیات اجتماعی نقش قائل است که این نقش، ویژه خود اوست و به هیچ وجه از نقش جنس مرد، کم‌اهمیت‌تر نیست؛ نقشی متناسب با ترکیب جسمانی و روانی زن (بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج ۵، ص ۴۹).

اشکال نقش آفرینی زن در جامعه

نقش آفرینی زن در جامعه به دو شکل مستقیم و غیرمستقیم صورت می‌پذیرد. ممکن است زن مستقیماً در اجتماع اثرگذاری داشته باشد؛ یعنی چه به صورت فیزیکی در فضای جامعه حاضر شود و چه به صورت غیرفیزیکی اثرگذاری کند (مانند ارائه اندیشه‌ها و تفکرات در قالب کتاب، مقاله و...)، اما شکل دیگر ایفای نقش اجتماعی زن به نحو غیرمستقیم صورت می‌پذیرد. حضور غیرمستقیم زن در اجتماع در ایفای نقش مادری و همسری در چارچوب خانواده معنا پیدا می‌کند که در دو حیطه مورد بررسی است.

زنان در درجه اول با تربیت فرزندان و تقدیم آن‌ها به جامعه، در تربیت نهاد جامعه اثرگذاری غیرمستقیم خواهند داشت؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب علیه السلام تحقق جامعه آرمانی و رسیدن به ظهور را منوط به تربیت صحیح احاد جامعه می‌داند و به دو نوع حضور اجتماعی زن به شکل مستقیم (حضور در عرصه‌های اجتماعی به صورت فیزیکی و غیرفیزیکی) و غیر مستقیم (تربیت اولاد صالح و تزریق در جامعه) اشاره می‌کند (بیانات در دیدار مردم استان ایلام، ۱۳۹۳/۰۲/۲۳).

ناگفته پیداست که زن به عنوان مادر، همسر و در قالب کلی «مدیر خانواده» نقش اساسی در تعلیم، تربیت و پرورش نسل‌های آینده جوامع دارد. رهبر شهید انقلاب علیه السلام مادران را انتقال‌دهنده فرهنگ و معرفت و تمدن و اخلاق یک قوم و جامعه معرفی می‌کند (بیانات در دیدار جمعی از مداحان، ۱۳۸۴/۰۵/۰۵). ایشان با اشاره به اینکه اسلام بر عکس جوامع غربی به نقش مادران و زنان در جامعه بسیار تأکید دارد (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰) بیان می‌دارد: «مادرها مایه انتقال عناصر هویت ملی‌اند؛ هویت ملی یک چیز مهمی است؛ یعنی هویت یک ملت، شخصیت یک ملت در درجه اول به وسیله مادرها منتقل می‌شود» (بیانات در دیدار اقشار مختلف بانوان، ۱۴۰۱/۱۰/۱۴).

حیطه دیگر اثرگذاری غیرمستقیم زن در جامعه در فضای خانواده که البته نزدیکی و هم‌پوشانی بسیاری با شکل اول دارد، از نظر فرهنگ‌سازی و شکل‌دهی فکری و جریانی در خانواده است که این شکل از اثرگذاری طبق بیان رهبر شهید انقلاب علیه السلام، مخصوص زنان

است و در حیطه توانایی هیچ شخص دیگری نیست. نمونه روشن این شکل نقش آفرینی زنان در دوران انقلاب بسیار به چشم می‌خورد؛ چنانکه در دوران مبارزات ضد رژیم طاغوت در ایران، بسیاری از زنان به سبب عدم تحمل سختی‌های مبارزه به همسرانشان اجازه مبارزه ندادند و در مقابل بسیاری نیز همسران خود را در این راه تشویق و کمک‌رسانی و پشتیبانی روحی می‌کردند (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۳۰).

در دوران انقلاب و در جنگ تحمیلی، مادران بسیاری فرزندان خود را به سربازان جانباز و شجاع در راه اسلام تبدیل کردند و تقویت‌کننده و استحکام‌بخش همسرانشان بودند که این نقش زنان، جزو بزرگ‌ترین نقش‌هاست (همان). در واقع نقش زنان در انقلاب چه به صورت مستقیم و چه غیر مستقیم یک نقش برجسته است (بیانات در دیدار جمعی از پرستاران، ۱۳۷۰/۰۸/۲۲) و ورود زن خانواده در میدان، به معنای ورود همسر و فرزندان اوست (بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج ۵، ص ۴۴). بنابراین حضور غیرمستقیم زن در صحنه انقلاب، یعنی تأثیری که این قشر روی همسر، فرزند، پدر و برادر داشته است؛ از تأثیر مستقیم او کمتر نبوده است. مرد در صحنه‌های زندگی از زن الهام می‌گیرد و زن یک نیروی قوی در برانگیختن و تحرک اوست. از این رو شرکت بانوان در جریان انقلاب باعث تقویت مقاومت و شهادت مردان شد و حرکت انقلاب را شدت و سرعت بخشید (عیوضی، ۱۳۸۵، ص ۵۶).

با توجه به نکاتی که در راستای اهمیت نقش غیرمستقیم زن بیان شد، تأکید صریح امام خمینی (ره) در این مسئله روشن می‌شود. ایشان نقش زنان را بسیار با اهمیت می‌دانست و با اشاره به اینکه زن یک انسان بزرگ است، او را مربی جامعه معرفی می‌کرد و سعادت و شقاوت کشورها را وابسته به وجود زن می‌دانست (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۷، ص ۳۳۹). امام (ره) نقش زن در جامعه اسلامی را سازنده و در جوامع غیراسلامی و فاسد تخریبی می‌داند. ایشان انقلاب اسلامی را برخاسته از نفوس تحول‌یافته زنان و مردان عنوان می‌کند و زنان را سرچشمه صلاح و یا فساد هر جامعه قلمداد می‌نماید. از این رو نقش آن‌ها در جامعه بالاتر از نقش مردان است؛ زیرا آن‌ها افزون بر اینکه خود در تمام ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی فعال هستند، قشرهای فعال را نیز در دامن خود تربیت می‌کنند. آن‌ها می‌توانند انسان‌هایی

تربیت کنند که دارای استقامت و برخوردار از ارزش های والای انسانی باشند و یا در مقابل انسان هایی سست عنصر تربیت کنند؛ پس زنان متعهد در یک جامعه اسلامی، اساس آن ملت و جامعه هستند (صفری، ۱۳۷۰، ص ۲۴۳).

با اشاره به نقش مستقیم و غیرمستقیم زن در جامعه باید دانست که اوج اثرگذاری زنان در اجتماع، اثرگذاری حداکثری در هر دو شکل است. اولاً زن به عنوان مربی جامعه باید به بهترین شکل همسر و فرزندان خود را برای تعالی جامعه آماده کند که در این راستا خودسازی و تربیت نفس برای زن اهمیت ویژه می یابد؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب علیه السلام بخش اعظم فساد جامعه را در گرو فاسد شدن زن (بانکی پورفرد، ۱۳۹۸، ج ۱، ص ۱۲۳) و سالم شدن محیط خانواده را به برکت وجود زن، عامل سلامت و اصلاح جامعه می دانند (همان، ج ۳، ص ۵۹). شاید به همین علت است که قرآن کریم برای معرفی الگوی کفر و الگوی ایمان برای بشریت، از شخصیت های زن نام می برد (تحریم، ۱۰ و ۱۱). ثانیاً زن به عنوان عضوی از جامعه باید برای پیشبرد اهداف متعالی جامعه همواره دغدغه مند باشد و به هر شکل ممکن چه با حضور فیزیکی و چه با فعالیت های غیرفیزیکی، تمام هم خود را برای اعتلای جامعه اسلامی به کار بندد و در این باره از هیچ تلاشی فروگذار ننماید.

بایسته های حضور اجتماعی زن

پس از اثبات و بررسی اصل مسئولیت اجتماعی زن به عنوان یک فریضه و نیز روشن شدن ابعاد آن، باید دانست به ثمر رساندن این امر مهم نیازمند رعایت حدود و لوازمی است که انجام آن فریضه اجتماعی مستلزم عمل به آن هاست.

۱. حفظ حدود ارتباط

یکی از مواردی که بایسته است در امر حضور اجتماعی زن مورد توجه واقع شود، مسئله حفظ حدود ارتباط دو جنس است. رهبر شهید انقلاب علیه السلام در باب این موضوع اصل مهم در معاشرت زن و مرد را از نظر اسلام، مخالفت با فحشا و فساد جنسی و بی بندوباری عنوان می کند (بانکی پورفرد، ۱۳۹۸، ج ۱، ص ۳۶) و می فرماید: «ما با حضور زن در هیچ کجا مخالف

نیستیم. ما با پوشش نامناسب زن مخالف هستیم. ما با وضع معاشرت نادرست زن مخالف هستیم» (همان، ج ۵، ص ۳۳).

بنابراین اصل حضور زن در اجتماع مسئله مردودی نیست و چنانکه بیان شد، یک فریضه محسوب می‌شود، اما بحث در نوع انجام این مسئولیت و رعایت لوازم آن است؛ موضوعی که رهبر شهید انقلاب علیه السلام آن را فراتر از یک مسئله شخصی عنوان (همان، ج ۱، ص ۲۳) و در این راستا موضوع حیا را یک اصل مهم قلمداد می‌کند که باید در روابط دو جنس مورد توجه واقع شود (همان، ص ۳۵).

ویژگی حیا و عفت، عامل بسیار مهمی در حفظ و ارتقای موقعیت و شخصیت زن است که در ایجاد محیط امن برای زنان همانند زره و سپر محافظ عمل می‌کند (حسین زاده، ۱۳۹۰، ص ۳۷) و طبیعتاً این مسئله به عنوان یک ساختار نظام‌مند مانند هر ساختار دیگری محدودیت‌هایی به دنبال خواهد داشت، اما نکته قابل توجه آن است که این محدودیت و حفظ حدود فقط درباره جنس زن وارد نشده است؛ بلکه خطاب در این رعایت‌ها مرد و زن هستند و این امر در راستای اعتلای جامعه اسلامی است؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب علیه السلام محدودیت‌های نظام اسلامی را بر طبق فطرت انسانی عنوان می‌کند که برای هر دو جنس به کیفیت خاص خودشان ایراد می‌شود و نتیجه آن، رشد فکری و علمی و عملی در جامعه زنان است (بانکی پور فرد، ۱۳۹۸، ج ۴، ص ۱۸۲)؛ هم چنانکه آیه شریفه می‌فرماید: ﴿قُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ...﴾ (نور: ۳۰ و ۳۱)، «به مردان مؤمن بگو دیدگان خود را فروبندند و دامن‌های خویش محفوظ دارند که آن برای آن‌ها بهتر است؛ همانا خداوند از آنچه می‌کنند، آگاه است و به زنان با ایمان بگو: چشمان خود را فروبندند و دامنشان را حفظ کنند». از این رو حفظ حدود پوشش و ارتباط برای هر دو جنس به عنوان یک وظیفه مطرح شده است که باید در جامعه به درستی رعایت شود. این محدودیت‌ها بنا بر فرمایش رهبر شهید انقلاب علیه السلام پیشگیری است (بانکی پور فرد، ۱۳۹۸، ج ۱، ص ۳۷) و به زن و اجازه داشتن او برای فعالیت اختصاص ندارد. حدود تعیین شده اسلام در عرصه فعالیت‌های اجتماعی، مربوط

به اختلاط دو جنس است و اسلام میان زن و مرد مسلمان یک مرزبندی معین کرده است که هر دو طرف باید آن را رعایت کنند (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰). بنابراین روابط اجتماعی دو جنس دارای حدود و قواعدی است که در محیط جامعه باید به صورت متعارف و ذیل چارچوب تعریف شده در اسلام صورت گیرد؛ چنانکه قرآن کریم در باب تکلم زنان با مردان در حیطه اجتماع می‌فرماید: ﴿وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾ (احزاب: ۳۲)؛ «و به گفتار پسندیده سخن گویند».

روشن است که امر به موضوع حجاب - که یکی از قوانین اسلام برای حفظ حدود ارتباط دو جنس است - نیز در همین راستاست و رهبر شهید انقلاب علیه السلام آن را جزو نعمت‌های الهی و مایه تشخص و آزادی زن می‌دانست که ارزش‌گذاری او بر این مقیاس صورت می‌گرفت (بیانات در دیدار جمعی از مداحان سراسر کشور، ۱۳۹۱/۰۲/۲۳). با اشاره به این مطالب اهمیت جایگاه زن و تأکید اسلام بر کرامت زن را می‌توان دریافت. از طرف دیگر حساسیت نوع بروز زن در مقابل مرد و نیز تأکید اسلام بر تکبر زن در مقابل مرد نامحرم روشن می‌شود؛ چنانکه قرآن کریم می‌فرماید: ﴿فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ﴾ (احزاب: ۳۲)؛ «در سخن گفتن، نرمی و کرشمه ننمایید». رهبر شهید انقلاب علیه السلام این تأکید اسلام را برای حفظ کرامت زن عنوان می‌کند و آن را الگوی زن مسلمان معرفی می‌نماید (بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۱/۰۹/۲۵). بنا بر آنچه گفته شد، رعایت حدود ارتباط زن و مرد از مسائل بسیار مهم در جامعه اسلامی و از لوازم حضور زن در حیطه اجتماع است که باید به دقت از جانب هر دو جنس مورد توجه واقع شود.

۲. حفظ حقوق خانواده

نکته دوم در باب بایسته‌های حضور اجتماعی زن که رهبر شهید انقلاب علیه السلام به شکل بسیار دقیقی بر آن تأکید می‌کرد، مسئله حفظ حقوق خانواده و ادای وظایف خانوادگی زن است.

خانواده، رکن بنیادی جامعه و عامل کمال‌بخشی، سکونت، آرامش و بالندگی اعضای خویش است (عبدالملکی، ۱۳۹۳، ص ۱۲)، اما اینکه اهمیت موضوع خانواده به چه نحوی با مسئله حضور اجتماعی زن قابل جمع خواهد بود؛ موضوع بسیار مهمی است و باید دانست

جایگاه هر کدام از این دو در تقابل با یکدیگر به چه شکل است. طبق فرموده رهبر شهید انقلاب علیه السلام، هر خانواده یکی از سلول های پیکره اجتماع و بدنه اجتماع است. بنابراین وقتی خانواده سالم باشد، بدنه و پیکره جامعه سالم خواهد بود (خامنه ای، ۱۳۹۲، ص ۳۰). ایشان خانواده را با عنوان اجتماع کوچک وصف می کرد (همان، ص ۳۲) و این اهمیت نهاد خانواده را به درستی نشان می دهد.

با توجه به اینکه عنصر اصلی تشکیل خانواده، زن است (کربلایی نظر، ۱۳۹۸، ص ۱۰۴)، روشن است که اگر زن در خانواده نقش خود را به درستی ایفا نکند و در ادای وظایف همسری و مادری وی کوتاهی صورت گیرد، به این نهاد رکن آسیب وارد می شود و به تبع آن جامعه دچار آسیب خواهد شد. بنابراین فعالیت زن در حیطه اجتماع نباید نقش های خانوادگی وی را تحت الشعاع قرار دهد و به بنیان خانواده آسیب وارد کند. اساساً اگر خدمت به جامعه توسط زن و شکل حضور اجتماعی او نهاد خانواده را متزلزل کند، نقض غرض است و اثری که از خدمت به جامعه ایجاد می شود با آسیبی که از راه خانواده ناسالم به جامعه وارد می شود؛ از بین خواهد رفت.

رهبر شهید انقلاب علیه السلام در موضوع اهمیت خانواده بر این مفهوم تأکید می کند و مهم ترین و اصلی ترین نقشی را که یک زن در هر سطحی از علم و معنویت می تواند ایفاء کند، نقش مادری و همسری عنوان می کند؛ چراکه هیچ شخص دیگری در خانواده توان انجام این مسئولیت بزرگ را ندارد؛ مسئولیتی که بقای نوع بشر و رشد و بالندگی استعداد های درونی انسان به آن وابسته است (بیانات در دیدار بانوان نخبه، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳). به تعبیر ایشان اگر زن بزرگ ترین متخصص پزشکی یا هر رشته دیگری باشد، در صورتی که زن خانه نباشد؛ برای او نقص بزرگی است (بیانات در دیدار اعضای شورای فرهنگی، اجتماعی زنان، ۱۳۷۰/۱۰/۰۴).

از این بیان می توان اهمیت آیات مربوط به نقش خانوادگی زن را درک کرد؛ چنانکه در قرآن کریم زنان مایه آرامش همسرانشان هستند (روم: ۲۱). از این رو چشم پوشی از این نقش عمیق زن در خانواده جبران نشدنی است و هیچ گونه جایگزینی نخواهد داشت. بنابراین موجودیت زن با عنصر خانواده گره خورده است و اساساً نمی توان زن را خارج از حیطه

خانواده تعریف کرد و زن بدون در نظر گرفتن این بنیاد مهم نمی‌تواند به اوج تعالی و نقطه اصلی بروز تمام ماهیت خویش نایل شود؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب علیه السلام فرموده است: «[اگر] کسی بخواهد مسئله زن را جدای از مسئله خانواده بحث بکند، دچار اختلال در فهم و در تشخیص علاج خواهد شد؛ این دو را باید در کنار هم دید، با اینکه دو مسئله است» (بیانات در دیدار جمعی از بانوان برگزیده کشور، ۱۳۹۳/۰۱/۳۰). از طرف دیگر باید دانست که نقش برجسته و حساس زن در خانواده و لزوم ادای درست وظایف خانوادگی وی، به هیچ وجه مجوز نادیده گرفتن مسئولیت وی در قبال جامعه نخواهد بود. نقش زن به عنوان عنصر تشکیل خانواده و یک عضو از جامعه، در جای خود دارای اهمیت بالایی است و دقت و اهتمام زن در ادای وظایف خانوادگی و نیز رسیدگی به مسئولیت‌های اجتماعی، از امور مورد تاکید در اسلام هستند و بر زن واجب است که در تمام این جایگاه‌ها وظیفه خود را به حد تمام و کمال ادا کند.

رهبر شهید انقلاب علیه السلام افراط و تفریط در این امر را نفی می‌کند و می‌فرماید: «بعضی می‌گویند چون فعالیت اجتماعی اجازه نمی‌دهد به خانه و شوهر و فرزند برسیم، پس فعالیت اجتماعی نباید بکنیم. بعضی می‌گویند چون خانه و شوهر و فرزند اجازه نمی‌دهد فعالیت اجتماعی بکنیم، پس شوهر و فرزند را باید رها کنیم. هر دو غلط است. نه این را به خاطر آن، نه آن را به خاطر این نباید از دست داد» (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰). مسئولیت خانوادگی زن باید انجام شود، اما این به معنای آن نیست که مسئولیت اجتماعی از دوش او برداشته است. مسئولیت اجتماعی هم بر دوش او و آن غیر از این است (بانکی پورفرد، ۱۳۹۸، ج ۳، ص ۵۲). «بایستی این مسئولیت را هم حفظ کنند و هر مقداری که با وجود حفظ این مسئولیت توانایی دارند، آن توانایی را به مسئولیت‌های اجتماعی و سیاسی هم ضرب کنند». (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای، «شغل حساس و آینده‌ساز»، ۱۳۹۸/۰۸/۰۴). ایشان تعریف اشتباه برخی که خانه‌داری را به معنای خانه‌نشینی و کناره‌گیری از وظایف اجتماعی، سیاسی، علمی و... می‌دانند، رد می‌کند (بیانات در دیدار اقشار مختلف بانوان، ۱۴۰۱/۱۰/۱۴) و معتقدند شئون فردی و ساحت‌های شخصی همچون دعا و عبادت و تضرع و

نیز شئون خانوادگی و اجتماعی نه تنها منافای یکدیگر نیستند؛ بلکه قابل جمع و کمک‌کننده هم در ساختن شخصیت انسان کامل هستند (بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۶۸/۰۹/۲۲). بر این اساس، زن متعالی عبارت است از زنی که در تمام شئون زندگی خویش نقش‌آفرینی عالی داشته باشد و در هیچ زمینه‌ای وظایفی که بر عهده اوست، کوتاهی ننماید. این جمع‌ساحت‌های انسانی در زن، ممکن و بلکه لازم و ضروری است و تعالی زن بدون در نظر گرفتن تمام این ساحت‌ها امکان‌پذیر نخواهد بود. به تعبیر رهبر شهید انقلاب علیه السلام، زن باید هم مادر و همسر خوب باشد و هم در فعالیت اجتماعی شرکت کند. ایشان حضرت فاطمه زهرا علیها السلام را مظهر این جمع می‌دانستند (کربلایی نظر، ۱۳۹۸، ص ۱۸۳).

بنا بر آنچه مطرح شد، لازم است زن جایگاه خانوادگی خویش را با وظایف اجتماعی به صورت صحیح و متعادل جمع و هر دو مسئولیت را به شکل تمام و کمال ادا کند و انجام هر یک از این وظایف، مجوز ترک دیگری نخواهد بود. رهبر شهید انقلاب علیه السلام ارزش زن را به آن می‌دانست که بتواند محیط زندگی را به یک محیط امن و یک جایگاه عروج به معارف معنوی تبدیل و از طرف دیگر وقتی وظیفه او ایجاب کند، بتواند در سرنوشت کشور اثر بگذارد و در سرنوشت جامعه نقش ایفا کند. ایشان این نقش را یک نقش کیفی می‌دانستند؛ زیرا هم خود زن نقش ایفا می‌کند و هم با استفاده از جاذبه‌ای که خدای متعال در وجود او گذاشته است، فرزند و شوهر خود را در آن راهی که مطلوب است؛ سوق می‌دهد و پیش می‌رود (بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج ۳، ص ۵۶).

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه زن و مرد از نظر انسانیت هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند و به تبع آن در وظایف انسانی مشترکند، طبق اطلاق آیات و روایات مختلف، نقش‌آفرینی اجتماعی و تلاش در زمینه خدمت به جامعه اسلامی برای زنان همچون مردان یک فریضه به شمار می‌آید؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب علیه السلام بر این امر تأکید بسیاری می‌کردند. بنابراین کوتاهی در این مسئولیت قابل توجیه نخواهد بود. این وظیفه می‌تواند به اشکال مختلفی اعم از مستقیم و غیرمستقیم صورت گیرد که ممکن است اهمیت هر کدام بنا به شرایط جامعه، متفاوت

از دیگری نمود پیدا کند؛ چنانکه گاه ممکن است وضعیت جامعه به شکلی اقتضا کند که نقش آفرینی مستقیم زن، امری حیاتی تلقی شود و شکل مهم‌تر حضور اجتماعی وی به شمار آید. نکته اساسی آن است که با در نظر گرفتن شرایط و بایسته‌های حضور زن در جامعه، زن متعالی آن کسی است که بتواند نقش‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی خود را به صورت صحیح و متعادل با یکدیگر جمع کند و در تمام این عرصه‌ها حد اعلای وظیفه را ادا نماید.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

۱. بانکی پورفرد، امیرحسین (۱۳۹۸ ش)، نقش و رسالت زن (مجموعه ۵ جلدی برگرفته از بیانات حضرت آیت الله العظمی خامنه ای علیه السلام رهبر معظم انقلاب اسلامی)، چاپ نهم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۲. حسین زاده، علی (۱۳۹۰ ش)، همسران سازگار: راهکارهای سازگاری، چاپ یازدهم، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۳. حسینی خامنه ای، سیدعلی (۱۳۹۲ ش)، خانواده به سبک ساخت یک جلسه مطول مطوی در محضر مقام معظم رهبری، چاپ دوم، تهران: صهبا.
۴. دوست محمدی، هادی (۱۳۶۸ ش)، شخصیت زن از دیدگاه اسلام، چاپ اول، بی جا: سازمان تبلیغات اسلامی.
۵. رودگر، نرجس (۱۳۸۸ ش)، فمینیسم تاریخچه، نظریات، گرایش ها، نقد، چاپ اول، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
۶. زیبایی نژاد، محمدرضا و محمدتقی سبحانی (۱۳۹۰ ش)، درآمدی بر نظام شخصیت زن در اسلام، چاپ سیزدهم، قم: هاجر.
۷. صفری، فاطمه (۱۳۷۰)، «در جستجوی نقش اجتماعی و پایگاه زن مسلمان»، نشریه حضور، ش ۳، ص ۱۶-۲۲.
۸. عبدالملکی، سعید (۱۳۹۳ ش)، نهاد خانواده در اسلام و ایران، بی جا، تهران: دانشگاه پیام نور.
۹. عیوضی، محمد رحیم (۱۳۸۵)، «انقلاب برای زنان»، نشریه زمانه، ش ۴۸، ص ۵۹-۵۳.
۱۰. قرائتی، محسن (۱۳۸۷ ش)، تفسیر نور، چاپ پنجم، تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
۱۱. کربلایی نظر، محسن و جمعی از محققین (۱۳۹۸ ش)، زن و بازیابی هویت حقیقی (گزیده بیانات حضرت آیت الله العظمی سیدعلی خامنه ای مدظله العالی رهبر معظم انقلاب اسلامی)، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق)، الکافی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۳. لولآور، منصوره و راضیه شاه مرادی زواره (۱۳۹۳)، «واکاوی نقش اجتماعی زن از منظر آیت الله خامنه ای»، نشریه نظریه های اجتماعی متفکران مسلمان، ش ۱، ص ۲۸-۹.
۱۴. مطهری، مرتضی (۱۳۷۸ ش)، نظام حقوق زن در اسلام، چاپ ۲۷، تهران: صدرا.
۱۵. موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۴ ش)، جایگاه زن در اندیشه امام خمینی، چاپ اول، بی جا: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
۱۶. _____ (۱۳۸۹ ش)، صحیفه امام (مجموعه ۲۲ جلدی)، چاپ پنجم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.

ب) پایگاه های اینترنتی

۱. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی شهید سید علی حسینی خامنه ای علیه السلام.